

IZVJEŠTAJ O PRAVNOM POLOŽAJU TRANSRODNIH OSOBA U BIH

SARAJEVO, 2013.

**Edicija *Ljudska prava* Sarajevskog otvorenog centra
ediciju uređuje Emina Bošnjak**

naslov: Izvještaj o pravnom položaju transrodnih osoba u BiH

autorica: Vladana Vasić

lektura/korektura: Arijana Aganović

prelom_naslovnica: Feđa Bobić

izdavač: Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba

za izdavača: Saša Gavrić

© **Sarajevski otvoreni centar/autorica**

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njezinih dijelova je poželjno, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na mail: office@soc.ba

Projekat je organiziran uz podršku Ambasade Kraljevine Nizozemske. Stavovi i mišljenja izneseni u ovom izvještaju su autorski i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja izdavača ili partnera.

Autorica odgovara za svoje tekstove.

**IZVJEŠTAJ O
PRAVNOM
POLOŽAJU
TRANSRODNIH
OSOBA U BIH**

SADRŽAJ

1. Sažetak	6
2. Executive Summary	10
3. Uvod	13
4. Šta je transrodnost?	16
5. Pregled pravnog položaja transrodnih osoba u BiH	21
Zaštita ljudskih prava u BiH	21
Krivično pravna zaštita transrodnih osoba	27
Pravo na obrazovanje i pravo na rad	29
Pravo na brak i usvajanje djece	31
Pravo na promjenu spola	32
Procedura upisa promjene spola u matične knjige i izmjene dokumenata	36
6. Preporuke	39
7. Rječnik transrodnosti	42
8. Literatura	54
9. O Sarajevskom otvorenom centru	57

SAŽETAK

Cilj ovog izvještaja je da prikaže raskorak između potreba transrodnih osoba, izazova sa kojima se one suočavaju u svakodnevnom životu, pravne regulacije i zaštite njihovih ljudskih prava, te mehanizama koje uspostavljaju institucije, a koji bi omogućile transrodnim osobama da budu pravno priznate kao pripadnici_e roda i/ili spola čijim se pripadnicima_ama smatraju.

U BiH, prije svega, društvena svijest o postojanju transrodnih osoba, te poznavanje pojma transrodnosti i rodnog identiteta i njihovog značenja je na veoma niskom nivou, što se odražava na neodgovarajuću zakonsku regulaciju potreba i zaštitu od kršenja prava transrodnih osoba. Rodni identitet, kao zakonom zaštićena karakteristika, pojavljuje se samo u Zakonu o zabrani diskriminacije BiH kojim se, prvi put u BiH, zabranjuje diskriminacija na različitim osnovama, uključujući i rodni identitet. Iako se ostali zakoni u BiH trebaju primjenjivati u skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije, nijedan od njih ne pruža direktnu zaštitu transrodnim osobama, ne definiše transrodnost, niti direktno uvodi rodni identitet kao zaštićenu karakteristiku. Rodni identitet se u takvim slučajevima obično podvodi pod generalnu zabranu ugrožavanja prava osoba na osnovu „drugog_ih statusa/osobina/karakteristika“ ukoliko je takva zabrana predviđena zakonom. Ovim zakonima transrodnim osobama se pruža posredna zaštita, na isti način na koji se pruža svim građanima_kama čija su prava ugrožena.

U BiH je čest slučaj da izmjenu zakonodavstva ne prate promjene u društvu i društvenoj svijesti, što nije iznimka ni u slučaju transrodnih, a posebno transeksualnih osoba. Tako je Zakonom o matičnim knjigama Federacije BiH i Zakonom o matičnim knjigama Republike

Srpske dozvoljen i predviđen upis promjene spola, na osnovu kojeg se podnosiocu_teljici zahtjeva za upis izdaje novi jedinstveni matični broj i rodni list, te se mijenjaju ostali lični dokumenti u skladu sa njegovim_nim novim spolom. U Zakonu o matičnim knjigama Brčko distrikta, upis promjene spola nije direktno predviđen zakonom, ali se može tretirati kao ispravka greške nastale pri prvobitnom upisu. Iako je izmjena rodnog lista, matičnog broja i ostalih dokumenata usljed promjene spola omogućena, transeksualne osobe koje žele promijeniti spol to ne mogu učiniti u BiH. Kompletan medicinski postupak promjene spola, savjetovanje, hormonalne terapije, i u konačnici operaciju, ove osobe moraju obaviti u inostranstvu, a u BiH čak ne postoji ni medicinsko osoblje koje bi ovaj proces moglo nadgledati. Transeksualnim osobama proces prilagođavanja željenom spolu dodatno otežava i činjenica da obavezno zdravstveno osiguranje nijednog od entiteta, ni Brčko distrikta, ne pokriva, pa čak ni djelimično, troškove medicinske procedure promjene spola.

BiH bi u cilju omogućavanja svojim transrodnim građanima_kama da žive u skladu sa svojim rodnim identitetom, te bolje zaštite i pravnog priznavanja, što prije trebala:

- uvesti izričite definicije pojmova seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Zakon o ravnopravnosti spolova i Zakon o zabrani diskriminacije ;
- izmijeniti Zakon o matičnim knjigama Brčko distrikta da bi se upis promjene spola u matične knjige, te samim tim i izmjena ličnih dokumenata, ovim Zakonom, omogućila i regulisala na način na koji je to učinjeno zakonima o matičnim knjigama Federacije BiH i Republike Srpske;
- edukovati medicinsko osoblje koje bi, za početak, moglo pratiti proces tranzicije transeksualnih osoba i pružati neophodnu medicinsku

pomoć ako zatreba, te kasnije obezbijediti medicinski kadar koji bi mogao vršiti kompletan medicinski proces promjene spola i predvidjeti pokrivanje troškova medicinskog procesa promjene spola iz obaveznog zdravstvenog osiguranja, barem djelimično.

A large, light gray, stylized number '2' is positioned in the background, spanning most of the page. It has a thick, rounded top and a curved bottom that tapers to a point on the right side.

EXECUTIVE SUMMARY

EXECUTIVE SUMMARY

The aim of this report is to show the gap between the needs of transgender persons, the challenges they face in their daily lives, legal regulation in protection of their human rights, and the mechanisms established by institutions that would ensure that transgender persons are legally recognized as members of their desired gender and/or sex.

First of all, in B&H the social awareness of transgender persons and recognition of the term transgender and gender identity, and their meaning is on a very low level, which is reflected in the inadequate legal regulation and protection from violation of the rights of transgender persons. Gender identity, as a legally protected characteristic, appears only in the Anti-discrimination Law in B&H, which, for the first time in B&H, prohibits discrimination on various grounds, including gender identity. Although other laws in B&H should be applied in accordance with the Anti-Discrimination Law, none of them provide direct protection to transgender persons, define transgender identity, or introduce gender identity as a protected characteristic. In such circumstances, gender identity is usually subsumed under the general prohibition of rights on the ground of different status/character/characteristics if such prohibition is provided by law. These laws provide transgender persons indirect protection, in the same way it is provided to all other citizens whose rights are violated.

It is very often the case in B&H that changes of legislation are not followed by changes in the society and social awareness, however, none of this applies to the transgender and particularly transexual persons. Thus, by the Law on Registration Books of Federation of BiH and by the Law on Registration Books of Republic of Srpska it is permitted and planned to register sex-change, so applicant can get a new identification number and

birth certificate, and other personal documents are changed in accordance with his/her new sex. In the Law on Registration Books of Brčko District registration of sex-change is not directly provided by the law, but it can be treated as a correction of a mistake happened during the initial registration. Although, the changes of the birth certificate, identification number and other documents due to sex-change are provided, transexual persons who want to undergo the sex reassignment procedure cannot do that in B&H. Complete medical sex-change procedures, counselling, hormonal therapies, and finally surgical procedure must be done abroad. In B&H there are no medical institutions which could supervise these processes. Process of medical adaptation to desired sex is in addition complicated by the fact that the health insurance of any of entities, or Brčko District, does not cover, even partially, the costs of medical procedures of sex-changes.

In order to provide its transgender citizens to live in accordance with their gender identity, and for better protection and legal recognition, B&H should, as soon as possible:

- Introduce an explicit definition of terms sexual orientation and gender identity to the Law on Gender Equality and Anti-Discrimination Law;
- To change the Law on Registration Books of Brčko District, in order to provide that registration of sex-change into Registration Books, and therefore the change of personal documents, by this Law, is carried out the same as it is predicted by the Laws on Registration Books of Federation of BiH and Republic of Srpska.
- To educate medical staff which could, for the beginning, follow the process of transition of transexual persons and provide necessary medical help when it is needed. Later, provide medical staff who could perform a complete medical sex-change process and to predict covering the costs of medical process of sex-change from health insurance, at least partially.

UVOD

UVOD

Položaj transrodnih osoba u BiH karakteriše kako nedostatak pravne regulacije, tako i nepostojanje društvene svijesti o postojanju ovih osoba, njihovim specifičnim potrebama i načinu na koji bi se one mogle zadovoljiti. Transrodne osobe u BiH, spadaju, kako unutar bosanskohercegovačkog društva uopšte, tako i unutar same LGBT populacije, u jednu od najnevidljivijih i najugroženijih manjinskih grupa. Ovakav status transrodnih osoba povezan je sa neuobičajenim načinom njihovog izražavanja vlastitog rodnog identiteta i identificiranja koje uglavnom odudara od tradicionalne binarne podjele na „muško“ i „žensko“. U BiH još uvijek nije razvijena svijest o razlici između roda i spola, kao ni o individualnim i društvenim konstruktima koji stoje iza ovih pojmova. Nepostoji ni društveno raširena i prihvaćena definicija transrodnosti koja bi bila dostupna i institucijama u njihovom svakodnevnom radu s ovim osobama i široj javnosti u cilju njenog senzibiliziranja i podizanja svijesti o postojanju transrodnih osoba i problemima sa kojima se ove osobe susreću svakodnevno. Od svih pojedinaca_ki u BiH se još uvijek očekuje da se ponašaju i izražavaju u skladu sa društveno propisanim ulogama koje im prema njihovom biološkom spolu pripadaju od samog rođenja.

U društvu u kojem su ovako restriktivne norme duboko ukorijenjene, teško je zamisliti da će rodno izražavanje koje odudara od onog ustaljenog, društveno priznatog, biti prihvaćeno tolerantno i bez nekog pokušaja otpora. Transrodne osobe, čije rodno izražavanje nadilazi tradicionalne rodne i spolne uloge, svakodnevno se suočavaju sa stereotipima, predrasudama, neprihvatanjem i diskriminacijom, društvenom izolacijom i drugim oblicima kršenja njihovih ljudskih prava, što dovodi do toga da

je njihov doživljaj i izražavanje vlastitog spola/roda uslovljen ne samo njihovim vlastitim osjećajima i željama, nego i strahom od reakcija okoline. Ovaj strah dovodi do toga da transrodne osobe najčešće ili sakrivaju, ili prilagođavaju izražavanje svog rodnog identiteta društveno prihvatljivim standardima, što opet negativno utječe na njihov lični život i razvoj te može izazvati osjećaj izolacije i odbačenosti od društva.

Na zaštiti prava transrodnih osoba, BiH je napravila pozitivan pomak zabranom diskriminacije na osnovu rodnog identiteta, donošenjem Zakona o zabrani diskriminacije i omogućavanjem transeksualnim osobama koje su promijenile spol da tu promjenu upišu u matične knjige i izmijene dokumente u skladu sa svojim novim spolom. Međutim, još uvijek je potrebno mnogo raditi na implementaciji ovih zakona u praksi, uspostavljanju adekvatnih procedura njihove primjene i, naravno, dodatnoj zakonskoj regulaciji i zaštiti ljudskih prava transrodnih osoba.

A large, light gray, stylized number '4' is centered on a dark gray background. The number has a thick, blocky appearance with a slight shadow effect.

**ŠTA JE
TRANSRODNOST?**

ŠTA JE TRANSRODNOST?

Transrodnost je pojam koji se odnosi na **spolne i/ili rodne identitete i njihova izražavanja** koja prevazilaze, mijenjaju ili negiraju društveno prihvatljive norme i tradicionalno uslovljenu podjelu na muške i ženske uloge. Dakle, transrodne osobe se mogu identificirati kao muškarci, žene, nijedno, oboje ili nešto drugo, a taj identitet ne mora biti usklađen sa njihovim spolom. Transrodnost je krovni pojam koji, između ostalog, obuhvata:

Tranvestiju – tranvestiti_kinje su osobe koje vole da nose odjeću drugog spola. Tranvestija, tj. preoblačenje nije povezano sa seksualnom orijentacijom osoba koje se preoblače.

Cross-dressing – povremeno oblačenje odjeće koja je tradicionalno dodijeljena drugom spolu. *Cross-dresser* osobe su obično zadovoljne svojim pripisanim spolom, a odjeću suprotnog spola oblače iz nekih drugih razloga (vlastito zadovoljstvo, umjetničke svrhe, itd.)

Drag - termin koji se odnosi na kostime i prerusavanje u odjeću drugog spola ili roda, koji obuhvata *drag queens* – muškarce koji simuliraju žene i *drag kings* – žene koje simuliraju muškarce.

Transeksualnost – pojam kojim se označavaju osjećaji i identitet osobe čiji spolni identitet i izražavanje nije u skladu s njenim pripisanim spolom. Transeksualne osobe osjećaju stalno nezadovoljstvo i trpe emocionalne posljedice zbog osjećaja da ne pripadaju svom pripisanom spolu i rodnoj ulozi koja je vezana uz taj spol i koje žele i imaju namjeru prilagoditi pripisani spol svom vlastitom spolnom i/ili rodnom identitetu; osobe koje su (djelomično ili potpuno) modificirale svoje tijelo (što uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operaciju) i osobe koje su u potpunosti promijenile spol.

Ove osobe mogu biti:

- **Transeksualni muškarci** (skraćeno FTM/F2M) – pojam koji označava smjer modifikacije spola/roda od ženskog ka muškom.
- **Transeksualne žene** (MTF/M2F) – pojam koji označava smjer modifikacije spola/roda od muškog ka ženskom.

Transrodne osobe su, prema tome, sve osobe čiji rodni identitet nije u skladu sa spolom koji im je pripisan pri rođenju, kao i one osobe koje žele izraziti svoj rodni identitet na način drugačiji od uobičajenog izražavanja karakteristika spola koji im je pripisan pri rođenju.

Da bi se u potpunosti objasnio pojam *rodnog identiteta* neophodno je ukazati na razliku između *spola* i *roda*, tj. da se pod pojmom spol primarno obuhvataju biološke razlike između muškog i ženskog spola, dok pojam rod obuhvata i društveni aspekt razlikovanja spolova. Dakle, ključni pojmovi koje moramo poznavati radi boljeg razumjevanja transrodnosti su:

- **spol** - pojam kojim se obuhvataju biološke karakteristike spolnog, tj. reproduktivnog (hromozoma, spolnih žlijezda, hormona i spolnih organa), na osnovu kojih se vrši klasifikacija na osobe „muškog“ ili „ženskog“ spola. Spol se svakoj osobi medicinski pripisuje odmah nakon rođenja i na osnovu njega dolazi i do zakonske klasifikacije, tj. do upisa imena, spola djeteta i matičnog broja koji u sebi sadrži oznaku spola u matične knjige i dokumente;
- **rod** može predstavljati društveni konstrukt spola koji po definiciji određuje samo društvene uloge muškaraca i žena, to jest „muški“ i „ženski“ rod ili individualni konstrukt sopstvenog identiteta/izražavanja koji potvrđuje, negira i/ili prevazilazi društveno formirane uloge muškarca i žene;

- **rodni identitet** koji se veže za individualno iskustvo u shvatanju vlastitog spola koje može, ali i ne mora, odgovarati spolu dodijeljenom pri rođenju; rodni identitet uključuje lični doživljaj tijela i rodno izražavanje.

Prema nekim sprovedenim istraživanjima smatra se da lezbejke, gej muškarci, biseksualne i transrodne (LGBT) osobe čine 10% svjetske populacije, a utvrđivanje tačnog broja transrodnih osoba unutar ovog postotka posebno je teško, jer mnoge trans osobe svoj rodni identitet i/ili rodno izražavanje kriju ili ispoljavaju samo u svom privatnom okruženju, a i sama transrodnost uključuje širok spektar identiteta i izražavanja koja mogu utjecati na način na koji će ove osobe biti doživljene i samim tim uključene ili ne prilikom prikupljanja statističkih podataka.

S obzirom na to da na globalnom nivou nije sprovedeno nikakvo istraživanje, niti postoje relevantni statistički podaci o broju transrodnih osoba koje čine svjetsku populaciju, **statističke podatke o broju transrodnih osoba utvrđuju sve države pojedinačno, sprovodeći istraživanja u okviru svog teritorija.**

Istraživanja koja se tiču transrodnih osoba, obično se dijele na ona koja obuhvataju transrodne osobe u cjelini i ona koja se fokusiraju na najizraženiju i najvidljiviju podgrupu transrodnih osoba tj. transeksualne osobe. Sva ova istraživanja, naravno, kao slabost imaju činjenicu da zavise od volje i želje transrodnih osoba da se izjasne kao takve, te medicinskih podataka o broju transeksualnih osoba koje su pristupile procesu prilagođavanja spola, te svakako ne prikazuju realan broj transrodnih osoba.

Sprovedene studije temeljile su se na različitim uzrastima, od djece od 4 do 5 godina, tinejdžera od 11 do 13 godina, te na osobama iznad 18 godina¹.

1 <http://web.hku.hk/~sjwinter/TransgenderASIA/paper-how-many-trans-people-are-there.htm>

Godine 1981. u SAD-u, Achenbach i Edelbrock su u svom istraživanju primjetili da se među djecom od 4 do 5 godina, oko 6% (1:17) dječaka i 1,8% (1:8) djevojčica ponaša kao „suprotan spol“, što je potvrđeno tvrdnjama njihovih roditelja. Godine 1996. u Nizozemskoj je otkriveno da se 2.6% (1:38) dječaka i 5% (1:20) djevojčica, uzrasta od 4 do 11 godina, ponaša kao „suprotni spol“ dok čak 1.4% (1:71) dječaka i 2% (1:20) djevojčica ovog uzrasta žele da budu „suprotnog spola“. U sveobuhvatnom istraživanju koje je sprovedeno u Kini 2009, Yu je zabilježio izjave roditelja djece uzrasta od 6 do 12 godina koji tvrde da 0.5% (1:200) dječaka često ili stalno „želi biti suprotnog spola“, a to isto želi i 0.6 % (1:167) djevojčica.

U studiji čiji su ispitanici bile osobe iznad 18 godina, koja je sprovedena 2008. godine na Novom Zelandu, Veale je procijenio da odnos transrodnih i **cisrodnih** osoba na Novom Zelandu iznosi 1:6364, što je daleko veća stopa od bilo koje koja je do tada bila otkrivena u kliničkim studijama. Čak i veća brojka transrodnih osoba prikazana je u Gatesovom istraživanju iz 2011. godine, koje pokazuje da se u SAD-u čak 0.3% (1:333) osoba identifikuje kao transrodno. Istraživanjem iz 2010. godine, sprovedenim među studentima na Tajvanu, otkriveno je da 2.2% (1:45) žena i 0.7% (1:143) muškaraca veoma često „želi biti suprotnog spola“.

Tri novije studije, koje su pripremane u toku 2011, potvrđuju da je trans osoba više nego što se to do danas smatralo, te tako Cruz i Rogando-Sasot izvještavaju da na Filipinima 1:357 muškaraca od 15 do 24 godina želi biti ženom ili mijenja spol da bi postao žena, jer se osjeća kao žensko, a ovo istraživanje pokazuje da se u Kini, među studentima uzrasta od 18 do 24 godina, 0.8 % (1:125) muškaraca osjeća kao žensko, a 2.9% (1:34) žena se osjećaju kao muškarci. Ono što izdvaja ovo istraživanje od ostalih je činjenica da se čak 0.4% muškaraca i 1.3% žena izjasnilo da se ne osjećaju kao pripadnici_ ce ni jednog ni drugog roda i/ili spola.

Cisrodnost je pojam koji se koristi da bi se opisale osobe koje se rodno identificiraju u skladu sa spolom koji im je pripisan pri rođenju, dakle cisrodna osoba je osoba koja se identifikira kao osoba muškog ili ženskog roda u skladu sa svojim biološkim muškim ili ženskim spolom.

Pregled pravnog položaja transrodnih osoba u BiH

- Zaštita ljudskih prava u BiH
- Krivično pravna zaštita transrodnih osoba
- Pravo na obrazovanje i pravo na rad
- Pravo na brak i usvajanje djece
- Pravo na promjenu spola
- Procedura upisa promjene spola u matične knjige i izmjene dokumenata

Pregled pravnog položaja transrodnih osoba u BiH

U BiH zaštita prava transrodnih osoba regulisana je međunarodnim i ustavnim dokumentima kojima se štite ljudska prava svih osoba, kao i zakonima kojima se prvenstveno pruža zaštita svim osobama pred organima BiH, a kojima se također zabranjuje diskriminacija na osnovu **rodnog identiteta** i omogućava realizacija nekih prava koja kao takva mogu uživati samo transrodne osobe (upis promjene spola u matične knjige).

Rodni identitet veže se za individualno shvatanje sopstvenog spola koje uključuje lični doživljaj tijela i izražavanje roda, a može i ne mora odgovarati spolu dodijeljenom pri rođenju.

Zaštita ljudskih prava u BiH

Prava transrodnih osoba u BiH zaštićena su prije svega međunarodnim dokumentima koji štite ljudska prava, od kojih neki spadaju u dio unutrašnjeg pravnog poretka BiH. Ti dokumenti su:

- **Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima** – kojom se utvrđuje da se sva ljudska bića rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima i da svakome pripadaju sva prava utvrđena ovom Deklaracijom bez diskriminacije na bilo kojem osnovu.
- **Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima** – kojim se uvodi princip nediskriminacije jer se ovim Paktom nalaže državama članicama da zakonom zabrane svaku diskriminaciju i da garantuju svim licima jednaku i djelotvornu zaštitu protiv diskriminacije na bilo kojem osnovu.
- **Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima** – koji također garantuje da će sva prava koja su formulisana u njemu biti

ostvarivana bez ikakve diskriminacije zasnovane na rasi, boji, spolu, jeziku, političkom ili kakvom drugom mišljenju, nacionalnom ili socijalnom porijeklu, imovinskom stanju, rođenju ili kakvoj drugoj okolnosti.

- **Konvencija za ukidanje svih oblika diskriminacije žena i Konvencija o pravima djeteta** – koje također sadrže univerzalne zabrane diskriminacije, koje su kasnije opštim komentarima *Komiteta za ukidanje diskriminacije žena i Komiteta za prava djece* proširene na seksualnu orijentaciju i rodni identitet kao zabranjeni osnov diskriminacije.
- **Deklaracija Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu** - neobavezujući akt kojim se pozivaju države na poštivanje ljudskih prava svih ljudi bez diskriminacije u odnosu na seksualnu orijentaciju i rodni identitet, kao i da osude sve akte nasilja i kršenja ljudskih prava osoba zbog njihove seksualne orijentacije i rodnog identiteta.
- **Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda sa svojim dodatnim protokolima** – kojima se štite pravo na život, slobodu i sigurnost, na poštivanje privatnog i porodičnog života, slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti, izražavanja, okupljanja i udruživanja, na sklapanje braka, pravično suđenje i djelotvorne pravne lijekove; utvrđuju zabrane mučenja, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja, ropstva i prinudnog rada; zabranjuje diskriminacija na bilo kojem osnovu. Nakon što je BiH ratificirala Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, prihvatila je i nadležnost Evropskog suda za ljudska prava i obavezala se da izvršava njegove konačne i izvršne odluke, čime je nastala i potreba da se zakoni

usklađene sa praksom ovog Suda. Evropski sud za ljudska prava je u posljednjih desetak godina donio presude kojima se transeksualnim osobama garantira pravo na odgovarajući medicinski tretman, pravo na brak i pravo na adekvatnu administrativnu promjenu njihovog pravnog statusa nakon promjene spola.

- **Preporuka Komiteta ministara Vijeća Evrope državama članicama o mjerama za suzbijanja diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta** - kojom je državama članicama preporučeno da ukinu zakonodavne i druge mjere koje za posljedicu imaju diskriminaciju LGBT osoba, kao i predložene mjere koje trebaju usvojiti i sprovesti, a koje će doprinjeti efikasnijoj borbi protiv diskriminacije, poštivanju ljudskih prava i promovisanju tolerancije.
- **Dokumenti Džokdžakarta** - koji imaju za cilj promovisanje do sada preuzetih međunarodnih obaveza u vezi s ljudskim pravima transrodnih osoba i kojima se predstavljaju osnovni standardi zaštite i promocije punog uživanja svih ljudskih prava, bez obzira na njihov rodni identitet, te daju smjernice o tome kako bi trebalo primjenjivati međunarodno pravo kada se radi o diskriminaciji u odnosu na seksualnu orijentaciju i rodni identitet. Svaki standard je praćen detaljnim preporukama za njegovu primjenu upućenu državama.

U zakonodavstvu BiH, ljudska prava i slobode štite se, prije svega, Ustavom BiH, Ustavom Republike Srpske, Ustavom Federacije BiH, Statutom Brčko distrikta i ustavima kantona FBiH. Zaštita koju ustavi BiH i njenih entiteta, kao i Statut Brčko distrikta pružaju transrodnim osobama je posredna jer u tim dokumentima nigdje nije zvanično zabranjena **diskriminacija** na osnovu rodnog identiteta već se ova zabrana tumači na osnovu šireg tumačenja pojma *spol* ili podvođenja

Diskriminacija je svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje i svaki oblik stavljanja osobe ili grupe osoba na osnovu npr. seksualne orijentacije, rodnog identiteta, spola, dobi, itd.

ovog osnova diskriminacije pod generalnu zabranu diskriminacije na osnovu nekog drugog statusa ili svojstva.

- **Ustav BiH** je najviši pravni akt kojeg su dužni primjenjivati državni, entitetski i niži organi, kojim se garantuje zaštita ljudskih prava i sloboda na najvišem nivou. Ustav BiH u svom Aneksu I sadrži 13 konvencija univerzalnog karaktera i 3 konvencije regionalnog karaktera, čime ove konvencije postaju, odnosno jesu, dio pravnog sistema BiH, te dobivaju materijalnu snagu ustavnih odredbi. Ljudska prava i slobode su regulisani članom II Ustava u kojem stoji da će BiH i oba njena entiteta osigurati najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda, a princip nediskriminacije utvrđen je u tački 4 člana II Ustava gdje se navodi da je uživanje prava i sloboda, predviđenih u ovom članu ili u međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu I ovog Ustava, osigurano svim licima u BiH bez diskriminacije po bilo kojem osnovu. Međutim, ni u jednom od ovih akata, pa ni u samom Ustavu se nigdje izričito ne spominje rodni identitet kao zabranjeni osnov diskriminacije već se ovaj pojam najčešće podvodi pod pojam *drugi status*.
- **Ustav Federacije BiH** - i ovaj Ustav u svom Aneksu I sadrži 21 međunarodni instrument tj. konvencije, deklaracije i protokole kojima se štite ljudska prava i osnovne slobode. U odjeljku II, član 2 Ustava Federacije BiH se nalazi lista prava koja se garantuju svim osobama na teritoriji Federacije, što uključuje i LGBT osobe. Odjeljkom II je uvedena i zabrana diskriminacije na osnovu spola, dok direktna zabrana diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta ne postoji. U Ustavu također nigdje nije uvedena opšta zabrana diskriminacije u smislu nepostojanja termina *neki drugi osnov* pod koji bi se mogli podvesti i drugi osnovi diskriminacije,

kao što su seksualna orijentacija i rodni identitet. Članom 2 odjeljka II, pod tačkom s, navodi se zaštita manjina i potencijalno ugroženih grupa, a iako se ova odredba može tumačiti na način da se njome štite prava nacionalnih manjina, ekstenzivnijim tumačenjem u duhu zaštite ljudskih prava, ova odredba, posebno u svom drugom dijelu o zaštiti potencijalno ugroženih grupa, bi išla u pravcu zaštite LGBT zajednice kao potencijalno ugrožene grupe.

- **Ustav Republike Srpske** – ovim ustavom u dijelu II Ljudska prava i slobode, se navode osnovna ljudska prava i slobode koje se štite ovim Ustavom, a članom 10. uvodi se princip nediskriminacije kojim se garantuje da su građani Republike ravnopravni u slobodama, pravima i dužnostima, jednaki pred zakonom i uživaju istu pravnu zaštitu bez obzira na rasu, spol, jezik, nacionalnu pripadnost, vjeroispovijest, socijalno porijeklo, rođenje, obrazovanje, imovinsko stanje, političko i drugo uvjerenje, društveni položaj ili drugo lično svojstvo. Ustav ne navodi seksualnu orijentaciju ili rodni identitet kao osnov za diskriminaciju. Međutim, podvođenjem rodnog identiteta pod generalnu zaštitu diskriminacije na osnovu *drugog ličnog svojstva* ili primjenom šireg tumačenja pojma spol i rodni identitet mogu se smatrati zabranjenim osnovima diskriminacije.
- **Statut Brčko distrikta BiH** - u članu 13 propisuje da svako ima pravo da uživa sva prava i slobode garantovane Ustavom i zakonima BiH, ovim statutom i zakonima Distrikta, bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, uključujući diskriminaciju po osnovu spola, rase, seksualnog opredjeljenja, boje kože, jezika, vjeroispovijesti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, političkog ili drugog mišljenja, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovinskog stanja, rođenja ili drugog statusa. Posmatranje rodnog identiteta kao osnova diskriminacije može

izvući iz generalne zabrane diskriminacije pojmom drugog statusa ili širim tumačenjem pojma spol. Statutom se predviđa i da sva lica na teritoriji Distrikta uživaju sva prava i slobode predviđene Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, kao i da imaju veću pravnu snagu od svih zakona koji su u suprotnosti s Konvencijom.

Osim ustavnim dokumentima, zaštita prava transrodnih osoba u BiH propisana je pojedinim zakonima BiH.

Zakon o ravnopravnosti spolova BiH – je prvi zakon u BiH koji sistematski rješava pitanje zabrane diskriminacije uzrokovane na bazi *spola i/ili seksualne orijentacije*. Zakonom se riječ spol definiše prvenstveno kao biološka i psihološka karakteristika po kojoj se razlikuju osobe muškog i ženskog spola (biološka dimenzija), ali i kao **gender/rod** kao sociološki i kulturološki uvjetovana razlika između osoba muškog i ženskog spola, koje su prije svega proizvod normi, praksi, običaja i tradicije i promjenjivi su kroz vrijeme (društvena dimenzija). Na osnovu ovakvog, šireg tumačenja pojma spol, zabrana diskriminacije u smislu Zakona o ravnopravnosti spolova može se proširiti na zabranu diskriminacije na osnovu roda.

Zakon o zabrani diskriminacije BiH –prvi je zakon kojim se definiše širok spektar zabranjenih osnova diskriminacije, između ostalih i na osnovu *seksualne orijentacije i rodnog identiteta*. Termini koji se u Zakonu koriste su *spolna orijentacija i spolno izražavanje*, međutim, ovi pravni standardi se prevode kao zabrana diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Nažalost, u Zakonu nisu date definicije ovih pojmova, što ostavlja mogućnost restriktivnog tumačenja ovih pojmova od strane organa koji tumače zakon.

Rod se može posmatrati dvojako kao društveni konstrukt spola koji određuje društvene uloge muškaraca i žena, ili kao individualni konstrukt sopstvenog identiteta/izražavanja koji potvrđuje ili prevazilazi društveno zadate uloge muškaraca i žena.

KRIVIČNO PРАВNA ZAŠTITA TRANSRODNIH OSOBA

Krivično zakonodavstvo BiH pruža zaštitu transrodnim osobama, uglavnom samo na posredan način tj. način koji pruža zaštitu svim građanima BiH. U BiH, krivično zakonodavstvo regulisano je Krivičnim zakonom BiH, krivičnim zakonima entiteta – Federacije BiH i Republike Srpske i Krivičnim zakonom Brčko distrikta. Većina krivičnih djela propisanih ovim zakonima pružaju indirektnu zaštitu transrodnim osobama i propisuju kaznu za inkriminisanu radnju bez obzira da li je njeno izvršenje uzrokovao rodni identitet žrtve krivičnog djela.

Ipak, može se smatrati da pojedina krivična djela pružaju direktnu zaštitu transrodnim osobama, iako ni kod ovih djela rodni identitet kao osnov za počinjenje ili otežavajuća okolnost nije eksplicitno naveden. Na primjer, Krivični zakon BiH propisuje krivično djelo povrede ravnopravnosti čovjeka i građanina, čiji počinitelj može biti službena ili odgovorna osoba, a inkriminiše se uskraćivanje ili ograničavanje građanskih prava utvrđenih Ustavom BiH, ratificiranih međunarodnim ugovorom, zakonima BiH, drugim propisima ili opštim aktima BiH zbog razlike *u rasi, boji kože, nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti, političkom ili drugom uvjerenju, spolu, seksualnom opredjeljenju, jeziku, obrazovanju, društvenom položaju ili socijalnom porijeklu*. Iako se rodni identitet ne spominje direktno u zabranjenim osnovama, širim tumačenjem riječi spol može se zabranjenim osnovom uskraćivanja ili ograničavanja građanskih prava smatrati i rodni identitet, te se može smatrati da se propisivanjem direktno pruža zaštita prava transrodnih osoba. Isto ovo djelo propisano je, na jednak način, i

Krivična djela počinjena iz mržnje podrazumijevaju krivična djela motivisana predrasudom prema određenoj osobi ili grupi osoba zbog njene/njihove stvarne ili pretpostavljene seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta ili povezanosti sa LGBT osobama.

Krivičnim zakonom Federacije BiH, Krivičnim zakonom Republike Srpske i Krivičnim zakonom Brčko distrikta, samo što prema ovim zakonima počinitelj može biti svako fizičko ili pravno lice, a ne samo službena i odgovorna osoba, kao što je propisano u Krivičnom zakonu BiH.

U zaštiti prava transrodnih osoba najznačajniji institut krivičnog prava svakako je postojanje posebno definisanog **krivičnog djela počinjenog iz mržnje**. U krivičnom zakonodavstvu BiH zločin iz mržnje nije predviđen kao posebno krivično djelo, ali je mržnja kao otežavajuća okolnost definisana u krivičnim zakonima RS i Brčko distrikta, te je kao kvalificirani oblik određenih krivičnih djela predviđeno počinjenje ovih djela iz mržnje. Oba zakona određuju da će u slučaju kada ne postoji kvalificirani oblik krivičnog djela kada je ono počinjeno iz mržnje, sud tu činjenicu uzeti kao otežavajuću okolnost prilikom određivanja kazne. Prema ova dva zakona **mržnja se definiše kao pobuda za činjenje krivičnog djela, propisanog ovim zakonom, koja je u cjelini ili djelimično zasnovana na razlikama po osnovu stvarnog ili pretpostavljenog etničkog ili nacionalnog porijekla, jezika ili pisma, vjerskih uvjerenja, rase, boje kože, spola, spolne orijentacije, političkog ili drugog uvjerenja, socijalnog porijekla, društvenog položaja, dobi, zdravstvenog statusa ili drugih osobina ili zbog dovođenja u vezu sa osobama koje imaju neku od navedenih različitih osobina**. Iako ni ovom definicijom rodni identitet nije direktno naveden, on se može smatrati *zaštićenom karakteristikom*, širim tumačenjem pojma spol ili podvođenjem pod pojam *druge osobine*.

Nažalost izmjene kojima bi Krivični zakon Federacije BiH na isti način regulisao krivična djela počinjena iz mržnje, još uvijek nisu usvojene.

PRAVO NA OBRAZOVANJE I PRAVO NA RAD

Zaštita prava transrodnih osoba u poljima obrazovanja i rada uvedena je prije svega Zakonom o zabrani diskriminacije BiH, kojim je diskriminacija na osnovu rodnog identiteta zabranjena, između ostalih, i u ove dvije oblasti.

Zakonom o visokom obrazovanju BiH navodi se da pristup visokoškolskom obrazovanju ne smije nikome biti ograničen na osnovu: **spola, rase, seksualne orijentacije, fizičkog ili drugog nedostatka, bračnog stanja, boje kože, jezika, vjeroispovijesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog, eničkog ili socijalnog porijekla, veze s nekom nacionalnom zajednicom, imovinom; rođenja, starosne dobi ili nekog drugog statusa**. Rodni identitet se u kontekstu ove zabrane diskriminacije može podvesti, širim tumačenjem, pod pojam *spol* ili se može smatrati da pojam *neki drugi status* podrazumijeva i rodni identitet. Zakonom se štiti i osoblje visokoškolskih ustanova od diskriminacije na nekom od ovih osnova.

Zakon o visokom obrazovanju Republike Srpske i Zakon o visokom obrazovanju Brčko distrikta također na sličan način regulišu zabranu diskriminacije prilikom pristupa obrazovanju ili rada u visokoškolskoj ustanovi.

Oblast obrazovanja u Federaciji BiH nalazi se u nadležnosti kantona, što znači da svaki kanton može donositi pravne propise kojima se reguliše pitanje visokoškolskog obrazovanja. Zakoni pojedinih kantona, kao što su Unsko-sanski, Posavski, Tuzlanski, Zeničko-dobojski, Bosansko-podrinjski i Kanton Sarajevo sadrže zabranu diskriminacije studenata

na osnovu spola i seksualne orijentacije, i u ovom slučaju zabrana diskriminacije na osnovu rodnog identiteta mogla bi se podrazumijevati, širim tumačenjem pojma *spol*. Ni u jednom kantonalnom zakonu o visokom obrazovanju, rodni identitet se ne spominje kao zabranjeni osnov diskriminacije, nego se zabrana diskriminacije na osnovu rodnog identiteta podrazumijeva širim tumačenjem pojma **spol**, ili se on podvodi pod pojam *neki drugi osnov/status*.

Pojam **spol** podrazumijava klasificiranje na osnovu reproduktivnih organa/funkcija i genitalija na muški, ženski i intersex.

Pravo na rad regulisan je na nivou BiH Zakonom o radu u institucijama BiH. Ovim zakonom zabranjena je diskriminacija prilikom zapošljavanja i diskriminacija zaposlenih osoba na osnovu **rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja ili opredjeljenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, seksualne orijentacije, imovinskog stanja, rođenja ili kakve druge okolnosti, članstva ili nečlanstva u političkoj stranci, tjelesnih poteškoća ili na osnovu bilo kojeg drugog razloga suprotnog osnovnim ljudskim pravima i slobodama utvrđenim Ustavom BiH**. Dakle, ni ovim zakonom rodni identitet se ne navodi kao zabranjeni osnov diskriminacije nego se opet može podrazumijevati širim tumačenjem pojma *spol* ili podvođenjem pod *drugi razlog* suprotan osnovnim ljudskim pravima i slobodama utvrđenim Ustavom BiH.

Zakonima o radu oba entiteta i Brčko distrikta također se zabranjuje diskriminacija zaposlenih i osoba koje traže zaposlenje na osnovu spola. Zakon o radu Brčko distrikta i Zakon o radu Republike Srpske, pored uobičajenih zabranjenih osnova diskriminacije, sadrže i opštu odredbu *neki drugi osnov/okolnost*, dok u Zakonu o radu Federacije BiH ova odredba nije sadržana. Zabrana diskriminacije na osnovu rodnog identiteta, dakle, u Federaciji se može tumačiti samo širim tumačenjem pojma *spol*, a u Republici Srpskoj i Brčko distriktu i podvođenjem rodnog identiteta pod *neki drugi osnov/okolnost*.

PRAVO NA BRAK I USVAJANJE DJECE

Nadležnost za regulisanje porodično pravnih odnosa, između ostalog, i uslova za sklapanje braka i usvajanje djece, imaju entiteti i Brčko distrikt BiH. Sva tri zakona regulišu brak kao zakonom uređenu zajednicu života između muškarca i žene, tj. kao *uslov za postojanje braka postavljaju različitost spolova bračnih partnera*, a ukoliko taj uslov ne bude ispunjen sva tri zakona predviđaju ništavnost braka. Čak se i vanbračnom zajednicom, kojoj zakon priznaje pravna dejstva slična braku, prema ovim zakonima smatra *zajednica života muškarca i žene* koju nisu u braku ili vanbračnoj zajednici sa drugom osobom, koja traje tri godine ili manje, ako je u njoj rođeno dijete. S obzirom na ovakvu zakonsku fomulaciju postavlja se pitanje da li transrodna osoba koja promijeni spol može sklopiti brak sa osobom spola različitog od njenog promijenjenog spola, i da li s obzirom na to da se različitost spolova traži u trenutku zaključenja braka, kasnija promjena spola jednog od bračnih partnera dovodi do ništavnosti braka. Zakonom, ovakvi slučajevi, nisu predviđeni i ne postoji nikakva zvanična pravna procedura kojom bi se potencijalni slučajevi sklapanja braka transrodnih osoba regulisali.

Usvajanje, u oba entiteta i Brčko distriktu BiH, može biti potpuno i nepotpuno, i kao takvo je regulisano u sva tri porodična zakona. Potpuno usvojiti mogu samo bračni ili vanbračni partneri, pomajka ili poočim djeteta koje se usvaja; ovim usvojenjem između usvojitelja i usvojenika zasniva se odnos koji je jednak krvnom srodstvu i koji je neraskidiv. Nepotpuno usvojiti mogu bračni partneri, vanbračni partneri, jedan bračni partner uz pristanak drugog, pomajka ili poočim djeteta koje se usvaja, te izuzetno i osobe koje nisu u braku, ako postoje naročito opravdani razlozi. Koji su to

naročito opravdani razlozi odlučuje organ starateljstva. Ova vrsta usvajanja je raskidiva i ne utječe na prava i dužnosti usvojenika i usvojitelja na način na koji utječe potpuno usvajanje.

S obzirom na to da porodično pravo BiH prvenstvo prilikom usvajanja djece daje bračnim i vanbračnim partnerima, a da sklapanje braka transrodnih osoba nije regulisano zakonima Bosne i Hercegovine, pitanje je da li može biti sklopljeno u praksi, iako nije ni izričito zabranjeno zakonom, i mogućnost usvajanja djece transrodnim osobama je otežana.

PRAVO NA PROMJENU SPOLA

Proces **prilagodbe spola** i izmjene rodnog izražavanja neke osobe u cilju usaglašavanja sa unutrašnjim doživljajem sopstvenog roda naziva se tranzicija.

Informacije o pravu na promjenu spola i njegovoj realizaciji u Bosni i Hercegovini, postojanju mogućnosti medicinske promjene spola, pokrivanju ovih troškova od strane obaveznog zdravstvenog osiguranja, upisu promjene spola u matične knjige i izmjeni ličnih dokumenata, te pravnim procedurama koje im prethode, izložene su na osnovu odgovora koje smo primili na dopise upućene nadležnim institucijama BiH (Ministarstvu unutrašnjih poslova Kantona Sarajevo; Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srpske; Fondu zdravstvenog osiguranja Republike Srpske; Zavodu za zdravstveno osiguranje i reosiguranje Federacije BiH; Fondu zdravstvenog osiguranja Brčko distrikta; Službi za opću upravu Matičnog ureda Općine centar Kantona Sarajevo; Ministarstvu zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske; Ministarstvu zdravstva Kanton Sarajevo; Ministarstvu civilnih poslova BiH; Odjeljenju za opštu upravu Administrativne služba grada Banja Luke; Federalnom ministarstvu zdravstva; Odjeljenju za zdravstvo i ostale usluge Vlade Brčko distrikta i

Odjeljenju za javni registar Vlade Brčko distrikta), te zakonima BiH, njenih entiteta i Brčko distrikta koji regulišu oblast izmjene podataka u matičnim knjigama i ličnim dokumentima osobe koja je prošla proces prilagođavanja spola.

Pravo na promjenu spola uključuje **pravo svake osobe da se sama rodno identificira**, te da ukoliko njen željeni spol nije u skladu s njenim **biološkim spolom**, ima mogućnost da pristupi medicinskim procedurama promjene spola, kao i da nakon izvršene promjene spola bude u potpunosti priznat_a kao pripadnik_ca spola kojem osjeća da pripada.

U vezi s promjenom spola, govori se o pravu transrodnih osoba da se same identificiraju, pravu na pristup odgovarajućoj medicinskoj terapiji, njezi i procedurama, mogućnosti da zdravstveno osiguranje pokriva troškove prilagođavanja spola, izmjeni ličnih dokumenata, zaštiti podataka, primjeni pravila koja se odnose na novi spol te osobe prilikom priznavanja prava na penziju, itd. Također, može se govoriti i o pravu osobe koja je promijenila spol na brak s osobom suprotnog spola.

U BiH ne postoji mogućnost medicinske promjene spola; ova procedura nije definisana nijednim zakonom, niti se obavlja u okviru postojećih medicinskih ustanova, te samim tim nije regulisan ni pristup ovim procedurama, niti mogućnost pokrivanja medicinskih troškova od strane ustanova koje pružaju zdravstveno osiguranje.

Ministarstvo zdravlja Federacije BiH (dopis broj: 01-37-7155/12 od 09.11.2012.) informisalo nas je da oni nemaju saznanja da se u BiH igdje vrši promjena spola, ali su upućeni da su osobe koje su željele promijeniti spol na takvu vrstu operacije išle u Sloveniju ili Srbiju, te da su u vrijeme pisanja Odluke o utvrđivanju osnovnog paketa zdravstvenih prava, akta kojim se utvrđuje minimalni obim prava obaveznog zdravstvenog osiguranja, nisu imali saznanja, a ni danas ih nemaju, da bilo koja država u Evropi

Biološki spol podrazumijeva određenje determinisano hromosomima, hormonima i unutrašnjim i spoljašnjim genitalijama.

pokriva troškove ove operacije kroz obavezno zdravstveno osiguranje, te ni njihovom Odlukom to nije predviđeno. Zamolili su da sa njima podijelimo takve informacije ukoliko ih imamo. Informaciju da Odluka o utvrđivanju osnovnog paketa zdravstvenih prava ne pokriva promjenu spola potvrdili su nam i iz Zavoda zdravstvenog osiguranja i reosiguranja Federacije BiH (dopis broj: 01/l-03-1-2246-1/12 od 06.12.2012.).

Iz Fonda zdravstvenog osiguranja Republike Srpske (dopis broj: 06/2-144-46-196/12 od 19.11.2012.) naveli su da do sada nisu finansirali medicinski tretman promjene spola, međutim Fond prati trendove koji se dešavaju u zemljama regiona i šire, i nastoje iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja obezbijediti neophodnu zdravstvenu zaštitu svojim osiguranicima, te da osiguranik koji želi promijeniti spol treba predati Fondu zahtjev za finansiranje operacije promjene spola i taj će zahtjev svakako razmotriti ljekarska komisija Fonda. Također su izrazili volju da u narednom periodu s Ministarstvom zdravlja i socijalne zaštite i drugim nadležnim institucijama pokušaju riješiti i pravno regulisati ovu problematiku.

Fond zdravstvenog osiguranja Brčko distrikta BiH (dopis broj: 015-180/8-2524/12 od 12.11.2012.) izvijestio nas je da u okviru svoje djelatnosti finansira troškove iz zdravstvene zaštite iz obaveznog zdravstvenog osiguranja u skladu sa Zakonom o zdravstvenom osiguranju i podzakonskim aktima koji regulišu tu oblast, kao i da imaju propisane postupke i procedure ostvarivanja zdravstvene zaštite i koji su obavezni prilikom ostvarivanja prava na ovu zaštitu, ali da ovaj Fond nema ugovorene usluge promjene spola ni sa jednim od davalaca usluge zdravstvene zaštite.

Transeksualne osobe iz BiH, ukoliko žele promijeniti spol, najčešće se upućuju na susjednu Srbiju, u kojoj se ove medicinske procedure sprovode već od 80-tih godina prošlog stoljeća, a **od 2011. godine**

Transeksualne osobe su osobe koje imaju jasnu želju i namjeru da promijene spol koji im je pripisan pri rođenju, kao i osobe koje su već djelomično ili potpuno modificirale svoje tijelo izražavajući svoj rodni/spolni identitet.

izmjenom Zakona o zdravstvenom osiguranju Republike Srbije predviđeno je da obavezno zdravstveno osiguranje pokriva 65% troškova medicinske procedure promjene spola. Nažalost, našim građanima_kama kojima je Srbija najbliža država u kojoj mogu pristupiti prilagođavanju spola, nemaju pogodnosti kakve imaju građani_ke Srbije, te sami_e snose veoma visoke troškove medicinskog prilagođavanja spola.

Iako ne postoji mogućnost medicinske promjene spola, zakonom je ipak regulisana mogućnost upisa promjene spola u matične knjige i izmjene ličnih dokumenata. Transeksualnim osobama koje su promijenile spol u BiH omogućena je promjena dokumenata u skladu sa novim spolom:

- **Zakonom o matičnim knjigama Federacije BiH i Zakonom o matičnim knjigama Republike Srpske** izričito je definisano da se promjena spola upisuje u matične knjige, dok u Zakonu o matičnim knjigama Brčko distrikta to još nije predviđeno, te bi se promjena spola, eventualno, mogla tretirati i upisivati u matične knjige kao naknadna ispravka grešaka;
- promjena jedinstvenog matičnog broja u skladu s novim spolom osobe omogućena je **Zakonom o jedinstvenom matičnom broju BiH**;
- promjena ličnog imena, ili samo imena, ili samo prezimena, dozvoljena je svakom_oj pojedincu_ki i mijenja se na zahtjev punoljetne osobe ili zakonskog zastupnika_ce maloljetne osobe što je regulisano **zakonima o ličnom imenu Republike Srpske, FBiH i Brčko distrikta**;
- promjena podataka upisanih na ličnoj karti, **Zakonom o ličnoj karti državljana BiH**, omogućena je zbog promjene podataka i/ili izgleda osobe toliko da više ne odgovaraju podacima i fotografiji na ličnoj karti.

PROCEDURA UPISA PROMJENE SPOLA U MATIČNE KNJIGE I IZMJENE DOKUMENATA U BIH

Prema informacijama koje smo dobili od Ministarstva unutrašnjih poslova Kantona Sarajevo (dopis broj: 03/3-1-13-3-15359 od 12.11.2012.) i Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske (dopis broj: 08-04/3-3-206-2083/12 od 13.11.2012.), procedura izmjene spola, s nekim manjim razlikama u pokretanju postupka, uglavnom se odvija preko organa unutrašnjih poslova.

U Kantonu Sarajevo procedura promjene spola u matičnim knjigama i ličnim dokumentima pokreće se tako što osoba koja želi promijeniti spol podnosi **zahtjev za upis izmjene spola i ličnog imena Ministarstvu unutrašnjih poslova Kantona Sarajevo tj. Odjeljenju za administraciju u općini** u kojoj se nalazi, gdje će joj biti objašnjeno koju dokumentaciju (medicinsku) treba priložiti uz svoj zahtjev.

Nakon toga Ministarstvo unutrašnjih poslova utvrđuje sljedeće činjenice:

- promjenu spola na osnovu medicinske dokumentacije koja se odnosi na promjenu spola;
- novo lično ime koje je podnosilac_teljica naveo_la u svom zahtjevu.

Nakon što odluči o zahtjevu, MUP Kantona Sarajevo donosi rješenje u kojem navodi novi spol i ime osobe koja je podnijela zahtjev, koje se odmah dostavlja Matičnom uredu u kojem je ta osoba upisana u matičnu knjigu rođenih, nakon čega Matični ured izdaje novi rodni list. Osoba koja je promijenila spol i dobila rješenje od MUP-a i kojoj je izdat novi rodni list koji sadrži novi spol i ime, mora u roku od 15 dana od izvršenog

upisa u matičnu knjigu izmijeniti lična dokumenta.

U Republici Srpskoj procedura promjene spola pokreće se **zahtjevom za izmjenu ličnog imena što rješava nadležni opštinski organ**, na čijem području podnosilac_teljica ima prebivalište. Na osnovu ovog rješenja, izvoda iz matične knjige rođenih u koji su unesene činjenice promjene imena ili prezimena i važećeg identifikacionog dokumenta sa slikom, nadležni organ unutrašnjih poslova u sastavu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske koji je odredio jedinstveni matični broj donosi rješenje kojim se isti poništava, te prema mjestu prebivališta i promijenjenom spolu podnosiocu_teljici zahtjeva određuje novi matični broj koji će se po službenoj dužnosti upisati u matične knjige na osnovu kojih podnosilac_teljica zahtjeva kasnije podnosi zahtjev za ličnu kartu i ostale dokumente.

A large, light gray, stylized number '6' is centered on the page. The number is composed of a thick, rounded stroke that curves around itself, creating a large, open loop. The word 'PREPORUKE' is printed in a bold, white, sans-serif font across the upper part of the number's loop.

PREPORUKE

PREPORUKE

Da bi prava transrodnih osoba bila adekvatno zaštićena, i da bi im se na pravi način omogućilo da žive svoj život u skladu sa svojim rodnim identitetom i na način na koji žele, BiH bi trebala:

- **u Zakon o ravnopravnosti spolova i Zakon o zabrani diskriminacije trebalo bi uvesti izričito pojmove seksualne orijentacije i rodnog identiteta** (umjesto pojmova *spolnog izražavanja i spolne orijentacije*), te dati njihove potpune definicije da bi se izbjegla šira tumačenja i podvođenje ovih pojmova pod generalnu zabranu diskriminacije, čime bi se olakšala primjena zakona državnim organima, posebice pravosudnim, prilikom ograničenog tumačenja zakona;
- **uvesti u krivično zakonodavstvo zločin iz mržnje tj. krivična djela počinjena iz predrasude**, kojima bi se pružila adekvatna i efikasna zaštita transrodnim osobama žrtvama transfobičnih napada;
- **izraditi i implementirati strategije i politike borbe protiv diskriminacije i ekskluzije transrodnih osoba** u oblasti zapošljavanja, radnih odnosa, obrazovanja i zdravstvene zaštite, te prilikom izrade i uvođenja ovih strategija i politika konsultovati transrodne osobe i/ili organizacije koje se bave pravima ovih osoba;
- **uvesti izmjene i dopune Zakona o matičnim knjigama Brčko distrikta**, da bi se upis promjene spola u matične knjige, te samim tim i izmjena ličnih dokumenata, ovim Zakonom omogućili i regulisali na način na koji je to učinjeno zakonima o matičnim knjigama Federacije BiH i Republike Srpske;
- **dodatno edukovati sudije, policajce i tužioce** o radu sa antidiskriminacijskim propisima s jedne, i radu sa LGBT osobama

u pogledu njihove edukacije o pravima i slobodama te mehanizama zaštite s druge strane;

- prije svega, **edukovati medicinsko osoblje** koje bi moglo pratiti proces tranzicije transeksualnih osoba koje, zbog nepostojanja mogućnosti promjene spola i/ili započinjanja hormonalne terapije u BiH, moraju kompletan medicinski proces prilagođavanja spola prolaziti u inostranstvu, što je veoma naporno i utječe negativno na njihovu materijalnu situaciju, te obavljati redovne preglede i konsultacije, i/ili im pružati medicinsku pomoć, kada je ona neophodna, u skladu sa njihovim specifičim potrebama;
- **usvojiti zakonsku regulativu koja će omogućiti medicinsku promjenu spola**, edukovati medicinsko osoblje koje bi obavljalo ove operacije i pratilo hormonalnu terapiju, te obezbijediti opremljenost medicinskih centara za takve zahvate;
- **uključiti pokrivanje troškova medicinskog procesa promjene spola (hormonalne terapije i operativne zahvate) barem djelimično u obavezno zdravstveno osiguranje;**
- **zakonski proširiti pravo na brak kao i prava koja nastaju na osnovu braka**, kao što su imovinska prava, kao i prava iz socijalnog i zdravstvenog osiguranja i na pripadnike LGBT populacije, i/ili priznati zajednicama LGBT osoba status vanbračne zajednice na način na koji je uređena porodičnim zakonima entiteta i Brčko distrikta BiH;
- **donijeti poseban zakon koji će sistemski regulisati cijelu oblast promjene spola:** od medicinskih zahvata i procedura, pokrivanja troškova medicinskog prilagođavanja spola od strane zdravstvenog osiguranja, do promjene ličnih i svih drugih dokumenata (svjedočanstva, diplome, certifikati, radne knjižice, i sl).

**RIJEČNIK
TRANSRODNOŠTI**

RJEČNIK TRANSRODNOСТИ

BIOLOŠKI SPOL

Određenje determinisano hromozomima (XX, XY), hormonima (estrogen i progesteron, testosteron) i unutrašnjim i spoljašnjim genitalijama (vulva, klitoris, vagina, testisi i penis). Konstruktivističke teorije tvrde da je spol (kao i rod i rodne uloge) konvencija (društvena konstrukcija).

CISRODNOST

Pojam koji se koristi kako bi se opisale osobe koje se rodno identificiraju u skladu sa spolom koji im je pripisan pri rođenju.

CISRODNA OSOBA

Osoba koja se identificira kao osoba muškog ili ženskog roda u skladu sa svojim biološkim muškim ili ženskim spolom.

COMING OUT

Sintagma koja potiče iz fraze *coming out of the closet*, već se ustaljeno upotrebljava u značenju javnog i otvorenog istupanja i afirmisanja vlastitog rodnog i/ili spolnog identiteta. Javlja se u dvije ravni: kao samootkriće i kao manje ili više javna obznana. Izlaženjem iz ćutanja izlazi se iz izolacije i negiranja, i objavljuje se drugima pravo na drugačiji život. U aktivizmu ili queer teoriji, *coming out* zadobija dimenziju političkog čina opiranja i suprotstavljanja tradicionalnim stavovima.

DRUGA PORODICA

Mreža prijatelja, partnera_ki i bivših partnera_ki od kojih LGBT osoba traži (i dobija) podršku, ponekad da bi nadoknadila ono što joj je

uskraćeno u njenom primarnom okruženju.

DISKRIMINACIJA

Diskriminacija je svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje i svaki oblik stavljanja u nepovoljan položaj osobe ili grupe osoba. Različite su osnove, odnosno karakteristike po kojima se osoba ili grupa osoba dovodi u nepovoljan položaj (spolna orijentacija, rodni identitet, rodno izražavanje, spol, dob, političko opredjeljenje i sl.)

POSREDNA DISKRIMINACIJA

Posredna diskriminacija podrazumijeva svaku situaciju u kojoj, naizgled neutralna odredba, kriterij ili praksa, ima ili bi imala efekat dovođenja nekog lica ili grupe lica u nepovoljan ili manje povoljan položaj u odnosu na druga lica.

NEPOSREDNA DISKRIMINACIJA

Neposredna diskriminacija je svako različito postupanje ili propuštanje postupanja kada je neko lice ili grupa lica dovedena ili je bila ili bi mogla da bude dovedena u nepovoljni položaj za razliku od nekog drugog lica ili grupe lica u sličnim situacijama.

INSTITUCIONALIZIRANA DISKRIMINACIJA

Društveni sklop koji se ogleda u institucijama moći (jezik, mediji, obrazovanje, ekonomija, religija i dr.) koje favoriziraju jednu grupu (ili jedan sistem odlika) naspram drugih. Savremena teorija se u načelu slaže da je ta *grupa* grupa bijelih (rasa), heteroseksualnih (orijentacija), muškaraca (rod) srednjih godina (starosna dob), pripadnika_ca srednje ili srednje-više klase (klasa). Svi koji na ovaj ili onaj način odstupaju od date, tretiraju se kao manjina (čak i kada formiraju grupu koja je od ove brojnija). Moć te grupe, čak i nad približno jednakim (recimo,

crni muškarci sa svim navedenim odlikama) ili većim grupama (žene uopće), održava se putem spomenutih ustanova.

VIŠESTRUKA DISKRIMINACIJA

Opisuje diskriminaciju koja se dešava na temelju nekoliko osnova odvojeno (na primjer, ista osoba može doživjeti diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta, rasnu diskriminaciju, itd.). Odnosi se na situaciju u kojoj postoji više osnova diskriminacije u isto vrijeme, te ih je teško razdvojiti i posmatrati odvojeno.

UZNEMIRAVANJE

Uznemiravanje se smatra diskriminacijom u svakoj situaciji u kojoj ponašanje vezano na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovinskog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije ima za svrhu ili čiji je efekat povreda dostojanstva lica i stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog ambijenta.

SPOLNO UZNEMIRAVANJE

Spolno uznemiravanje je svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne prirode čiji je cilj ili efekat povreda dostojanstva lica, posebno kada će se njime stvoriti zastrašujući, neprijateljski, degradirajući, ponižavajući ili uvredljiv ambijent.

MOBING

Mobing je oblik nefizičkog uznemiravanja na radnom mjestu koje podrazumijeva ponavljanje radnji koje imaju ponižavajući efekat na žrtvu, čija je svrha ili posljedica degradacija radnih uslova ili

profesionalnog statusa zaposlene osobe.

SEGREGACIJA

Segregacija je djelo kojim (fizičko ili pravno) lice odvaja druga lica na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovinskog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije u skladu sa definicijom diskriminacije.

DRAG

Riječ se izvorno koristila u Šekspirovom Glob teatru kao oznaka za glumce koji su imali ženske uloge (kako glumica nije bilo). Termin se u načelu odnosi na kostim i prerusavanje (otuda fraza *in drag* – prerusen u odjeću suprotnog spola). Njime se prije svega referiše na muškarce koji na ovaj ili onaj način nastupaju, oponašajući žene, i time sprovode rodni performans čime demonstriraju fluidnost rodnog identiteta koji se inače po definiciji smatra *fiksiranim*.

DRAG–KRALJ

Lezbejka/strejt žena koja simulira muškarca.

DRAG–KRALJICA

Gej/strejt muškarac koji simulira ženu.

GENDERFOBIJA

Diskriminacija na bazi roda (rodnih uloga, izražavanja i normi) koja proističe iz neprihvatanja i negiranja prava individua na ličnu koncepciju spolnog/rodnog identiteta i izražavanja.

GOVOR MRŽNJE

Govor mržnje protiv LGBT osoba odnosi se na javno izražavanje koje podrazumijeva širenje, promovisanje ili opravdavanje mržnje, diskriminacije ili neprijateljstva prema LGBT osobama - na primjer, izjave političkih i vjerskih vođa ili mišljenja drugih društvenih autoriteta koja se objavljuju u štampi ili na internetu, a koja imaju za cilj poticanje mržnje.

HETERONORMATIVNOST

Može se definisati kao pretpostavka da su svi heteroseksualni, odnosno, da je heteroseksualnost idealna i superiorna u odnosu na homoseksualnost ili biseksualnost. Heteronormativnost, također, uključuje privilegovanje normativnog izražavanja roda - ono što je nužno ili nametnuto pojedincima_kama kako bi ih percipirali ili prihvatili kao *pravog muškarca* ili *pravu ženu*, tj. u okviru jedinih dostupnih kategorija.

INTERSEKSUALNA OSOBA

Osobe koje su rođene s hromozomskim, hormonskim ili genitalijskim karakteristikama koje ne odgovaraju zdatim standardima *muške* ili *ženske* kategorije, zbog svoje seksualne ili reproduktivne anatomije. Ova riječ je zamijenila pojam *hermafrodit*, koji je obimno korišten od strane liječnika tokom 18. i 19. stoljeća i koji se danas smatra nestručnim. Interseksualnost može poprimiti različite oblike i obuhvatiti različita stanja interseksualnih osoba.

LGBT

Sveobuhvatni pojam koji se koristi kako bi se označile lezbejke, gej muškarci, biseksualne i transrodne osobe. Pojam označava heterogenu skupinu koja se obično imenuje naslovom LGBT u društvenom i političkom aktivizmu. Ponekad pojam LGBT može biti proširen i

uključiti i interseksualne i queer osobe (LGBTIQ).

LGBTIQ

Skraćenica za „lezbejke, gej muškarce, biseksualne, transrodne, transeksualne, interseksualne i queer” osobe.

MIZOGINIJA

Mržnja prema ženama ili ženskom rodu u načelu.

OUT

Opisuje osobu koja se seksualno/rodno/spolno identifikuje u javnom i/ili u profesionalnom životu.

OUTIRATI (AUTIRATI)

Čin javnog objavljivanja da je neka osoba gej, lezbejka, biseksualna ili transrodna osoba. Većina gej i lezbejske zajednice smatra da je nepristojno i protivi se tome da bilo koja osoba, osim one koja je u pitanju, odlučuje o tome kada će i kome pričati o seksualnoj orijentaciji. Lezbejska i gej zajednica u BiH termin *autirati* se također koristi za situaciju kada sam gej ili sama lezbejka odluči nekome da priča o svojoj seksualnoj orijentaciji. Tako se, na primjer, može reći da se neka lezbejka autirala ocu, tj. da mu je rekla da je lezbejka.

PATRIJARHAT

Društveni sistem u kojem muškarci imaju dominantnu ulogu u odnosu na žene. Patrijarhalni sistem vrijednosti i društvenih normi čini temelj na kojem se održavaju postojeći sistemi odnosa moći i privilegija koje se u kontinuitetu dodjeljuju muškarcima.

SPOL

Klasificiranje na osnovu reproduktivnih organa/funkcija i genitalija na muški, ženski i interseks. Društveno prihvaćeni su samo muški i ženski spol.

SPOLNI IDENTITET

Individualno identificiranje po pitanju spola i spolne pripadnosti, koji ne zavisi od spola koji je pripisan rođenjem.

QUEER

Riječ se prvenstveno odnosi na sve što se razlikuje od konvencionalnog na neki neobičan način (sinonim za čudno, ekscentrično). U početku su konotacije ovog termina u gej upotrebi bile negativne, pa čak i danas postoji otpor prema ovom izrazu, osobito među starijim homoseksualnim osobama. Budući da termin subverzivno razobličuje postojeće, tobože fiksirane modele, odbacujući razlike (svi LGBT su njime bez razlike obuhvaćeni) i identitete (nijedan od LGBT identiteta u njemu nije povlašćen), on postaje sve univerzalnije prihvaćen. Mnoge transeksualne, biseksualne pa čak i heteroseksualne osobe, čija se seksualnost ne uklapa u kulturne standarde monogamnog heteroseksualnog braka, prihvatili_e su ovu oznaku kao „seksualni disidenti_kinje”. *Queer* je ranije u engleskom jeziku korišten kao pogrdan naziv za neheteroseksualne osobe. Ovaj termin su LGBTTIQ osobe zatim preuzele kako bi opisivale same sebe. Neke osobe posebno cijene ovaj termin zato što označava prkos i zato što obuhvata različitost – ne samo gejeva i lezbejki već i biseksualnih, transrodnih i interseksualnih osoba, kao i heteroseksualne osobe koje sebe vide ili žive svoj život van heteropatrijarhalnih normi.

ROD

Društveni konstrukt spola koji po definiciji određuje samo društvene uloge muškaraca i žena, to jest osoba muškog ili ženskog spola. Također, individualni konstrukt sopstvenog identiteta/izražavanja koji potvrđuje, negira i/ili prevazilazi društveno zadate i formirane spolne i rodne uloge muškaraca i žena, kao i cijelu binarnu osnovu „muškog” i „ženskog”.

RODNI IDENTITET

Rodni identitet vezuje se za individualno iskustvo u shvatanju sopstvenog spola, što može, ali ne mora odgovarati spolu dodijeljenom pri rođenju, a uključuje lični doživljaj tijela i drugih izražaja roda (to jest, „rodno izražavanje”), kao što su odijevanje ili način govora i obraćanja. Spol osobe obično je dodijeljen pri rođenju, a odmah potom postaje socijalno i pravno pitanje. Spol podrazumijeva osobni koncept/konstrukt koji može biti u skladu sa društveno propisanim definicijama u pogledu spola/roda ili ih može negirati, prevazilaziti i mijenjati. Neki ljudi imaju problem pri identificiranju sa spolom dodijeljenim pri rođenju - ove osobe nazivamo *transrodne* osobe. Rodni identitet nije isto što i seksualna orijentacija, a transrodne osobe se mogu identificirati kao heteroseksualne, biseksualne i homoseksualne.

RODNO IZRAŽAVANJE

Vizuelna i spoljna prezentacija svake osobe koja se ogleda kroz odijevanje, odjevne ili tjelesne oznake, frizuru, ponašanje i govor tijela.

SEKSUALNA ORIJENTACIJA

Emocionalna i/ili seksualna privlačnost ili naklonost koja može biti prema osobama istog i/ili različitog spola. Izbjegavajte korištenje uvredljivog izraza *seksualna preferencija*, koji se često koristi kako bi se impliciralo da je

istospolna seksualna orijentacija nešto što se može i treba promijeniti.

SEKSIZAM

Diskriminacija i/ili stavovi, uslovi i ponašanje kroz koje se vrši promocija stereotipa i represivnih društvenih uloga i normi na bazi spola i roda. Posebno se odnosi na norme, vrijednosti, uvjerenja, strukture i sisteme koje marginalizuju i podređuju žene dodjeljujući muškarcima moć, privilegije i preimućstva. Oblik nasilja koje se nad ženama vrši individualno ili institucionalizovano.

TRANSGENDER/TRANSRODNO

Sveobuhvatni termin koji se koristi kako bi se opisale različite osobe, ponašanja i grupacije koje imaju zajedničko, djelimično ili potpuno suprotstavljanje nametnutim rodnim i spolnim ulogama. Transrodnost se ne odnosi na seksualnu orijentaciju osobe.

TRANSRODNA OSOBA

Termin za osobe čiji je rodni identitet u nesukladnosti sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju, kao i one osobe koje žele izraziti svoj rodni identitet na drugačiji način od uobičajenog izražavanja karakteristika spola koji im je dodijeljen pri rođenju. Transrodnost obuhvata one osobe koje osjećaju, preferiraju ili biraju da predstave sebe drugačije od očekivanih rodni uloga koje im tradicionalno pripadaju na osnovu spola dodijeljenog pri rođenju, bilo kroz način odijevanja, način govora, manire, kozmetiku ili modifikacije tijela. Između ostalih, transrodnost se odnosi i na osobe koje se ne identificiraju oznakama *muško* i *žensko*, zatim transeksualne osobe, tranvestite i *cross-dressere*. Transrodni muškarac je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen *ženski* spol, ali je njegov rodni identitet *muški* ili se nalazi negdje na spektru maskulinih rodni identiteta. Transrodna

žena je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen *ženski* spol, ali je njen rodni identitet *ženski* ili se nalazi negdje na spektru ženskih rodni identiteta. Oznake za seksualnu orijentaciju transrodnih osoba koriste se u skladu sa njihovim rodnim identitetom, a ne u skladu sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju. Heteroseksualni transrodni muškarac je, na primjer, transrodni muškarac kojeg privlače i koji bira žene za partnerke. Riječ transrodnost odnosi se na posjedovanje transrodnog identiteta i izražavanja.

TRANSEKSUALNA OSOBA

Osoba koja ima jasnu želju i namjeru da promijeni svoj spol, kao i osoba koja je djelomično ili potpuno modificirala (uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operacije) svoje tijelo i prezentaciju, izražavajući svoj rodni i/ili spolni identitet i osjećaj sebe.

TRANSFOBIJA

Po analogiji sa bifobijom i homofobijom, oblik diskriminacije, zasnovan na strahu, neznanju i mržnji, usmjeren protiv transeksualnih, transrodnih osoba. Tu predrasudu mogu perpetuirati strejt ljudi, gej muškarci, lezbejke i biseksualne osobe.

INTERNALIZOVANA TRANSFOBIJA

Karakteristična je za trans osobe koje iskušavaju krivicu, sramotu, nedostatak samopouzdanja, negativnu sliku o sebi, pošto implicitno ili eksplicitno prihvataju društvenu stigmatizaciju.

TRANVESTIJA/TRANVESTITE/TRANVESTITI

Tranvestiti su osobe koje vole da nose odjeću suprotnog spola. Tranvestija, tj. preoblačenje nije povezano sa seksualnom orijentacijom. Tranvestiti mogu biti i heteroseksualne i istospolno orijentirane osobe.

TRANZICIJA

Predstavlja proces promjene rodnog izražavanja neke osobe u cilju usaglašavanja sa unutrašnjim doživljajem sopstvenog roda.

ZASTAVA DUGINIH BOJA

Simbol jedinstva i različitosti koji se koristi širom svijeta, kao obilježje mirovnog, feminističkog i LGBTTIQ pokreta.

ZLOČIN IZ MRŽNJE PREMA LGBT OSOBAMA

Odnosi se na kaznena djela motivisana predrasudama prema određenoj osobi ili grupi osoba. Zločini iz mržnje uključuju zastrašivanje, prijetnje, oštećenja imovine, zlostavljanje, ubistvo ili bilo koje drugo kazneno djelo, kod kojeg je žrtva postala meta napada zbog stvarne ili pretpostavljene seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, ili je žrtva povezana, pripada, podržava ili je član_ica neke LGBT grupe. Kod zločina iz mržnje mora postojati osnovana sumnja da je motiv počinioca_teljice kaznenog djela seksualna orijentacija ili rodni identitet žrtve.

LITERATURA

LITERATURA:

Winter, Sam, and Conway, Lynn: *How Many Trans* People Are There, A 2011 update incorporating new data*. Univerzitet u Hong Kongu, Univerzitet u Mičigenu. <<http://web.hku.hk/~sjwinter/TransgenderASIA/paper-how-many-trans-people-are-there.htm>> (13.01.2013.)

Hammaberg, Thomas, Komisionar za ljudska prava. *Human Rights and Gender Identity, Issue Paper Commissioned and Published by Thomas Hammarber*. Strasbourg: Vijeće Europe, 2009.

Banović, Damir (2011.): *Prava i slobode LGBT osoba, Seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Lezbijska organizacija Rijeka „LORI“ (2012.): *Publikacija „Put u prosTRANStvo“*. Rijeka: Helvetica.

WEB IZVORI:

Zakon o zabrani diskriminacije BiH

<http://www.ombudsmen.gov.ba/materijali/Zakon%20o%20zabrani%20diskriminacije%20SlGlasnik%20BiH%20broj%2059-09.pdf> (13.01.2013)

Zakon o jednakosti spolova BiH

http://www.arsbih.gov.ba/images/documents/zors_32_10.pdf (13.01.2013.)

Zakon o jedinstvenom matičnom broju BiH:

http://mup.ks.gov.ba/sites/mup.ks.gov.ba/files/Sl%20glasnik%20BiH%2032_01%20maticni%20broj.pdf (13.01.2013.)

Zakon o ličnoj karti građana BiH

http://mup.ks.gov.ba/sites/mup.ks.gov.ba/files/sl%20glasnik%20BiH%20broj%2032_01,16_02,%2032_07,53_07.pdf (13.01.2013.)

Zakon o ličnom imenu Federacije BiH

<http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/zakoni/2012/zakoni/5.html>
(13.01.2013.)

Zakon o ličnom imenu Republike Srpske

<http://www.djeca.rs.ba/uploaded/Zakon%20o%20licnom%20imenu.pdf>
(13.01.2013.)

Zakon o ličnom imenu Brčko distrikta

<http://skupstinabd.ba/ba/zakoni/ba/zakon-o-lim-imenu.html>
(13.01.2013.)

Zakon o matičnim knjigama Federacije BiH

<http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/zakoni/2012/zakoni/18.html>
(13.01.2013.)

Zakon o matičnim knjigama Republike Srpske

<http://www.djeca.rs.ba/uploaded/ZAKON%20o%20maticnim%20knjigama%202003.pdf> (13.01.2013.)

Zakon o matičnim knjigama Brčko distrikt

<http://www.skupstinabd.ba/zakoni/169/Zakon%20o%20maticnim%20knjigama%20brcko%20distrikta%20bih-58-11-B.pdf> (13.01.2013.)

**O SARAJEVSKOM
OTVORENOM
CENTRU**

O SARAJEVSKOM OTVORENOM CENTRU

Sarajevski otvoreni centar je nezavisna, nepolitička i neprofitna organizacija koja promoviše puno poštivanje ljudskih prava i smanjuje nivo diskriminacije na osnovu spola, seksualne orijentacije i rodnog identiteta, osnažujući marginalizirane grupe kroz aktivnosti u zajednici, promovišući ljudska prava u društvu i zagovarajući promjene politika vlasti.

Sarajevski otvoreni centar je osnovan 2007. godine i od tada neprekidno radi i širi obim svog djelovanja, od međureligijske edukacije i kulturnih programa do programa ljudskih prava, pogotovo prava žena, te prava lezbejki, gej, biseksualnih i transrodnih (LGBT) osoba. Intenzivno radimo od 2011. godine, kada smo otvorili naš prvi ured, te okupili_e tim ljudi koji stalno rade u Sarajevskom otvorenom centru. Danas, naš tim čini dvanaest zaposlenih i dvije volonterke, a članovi smo sljedećih mreža:

- *Omladinska mreža BiH*
- *Koalicija protiv govora i zločina iz mržnje*
- *Mreža izgradnje mira u BiH*
- *Mreža pravde*
- *Koalicija "Jednakost"*
- *Ženska mreža u BiH*
- *Regionalna mreža protiv homofobije*

Fokusirani_e smo na podizanje svijesti unutar državnih institucija/zvaničnika o potrebi da se u potpunosti implementiraju međunarodni, evropski i državni standardi iz oblasti ljudskih prava žena i LGBT osoba, te na podizanje svijesti građana_ki o pravima LGBT osoba i političkim,

društvenim i ekonomskim pravima žena. Jedan od naših bitnih ciljeva jeste i osnaživanje i jačanje LGBT zajednice kroz implementaciju aktivnosti koje joj pružaju podršku vezanu za njena prava i potrebe.

www.soc.ba

www.lgbt-prava.ba

office@soc.ba

EDICIJA **LJUDSKA PRAVA** SARAJEVSKOG OTVORENOG CENTRA

Ediciju uređuje Emina Bošnjak

Do sada smo u ovoj ediciji objavili:

Lejla Huremović, Masha Durkalić Damir Banović, Emina Bošnjak

(priredili_e, 2012):

Stanje LGBT ljudskih ptava BiH u 2011.godini – Rozi izvještaj.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Lejla Huremović (priredila, 2012):

Izvan četiri zida. Priručnik za novinarke i novinare o profesionalnom

i etičkom izvještavanju o LGBT temama.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

Jasmina Čaušević, Kristina Ljevak:

Čekajući ravnopravnost. Analiza sadržaja izvještavanja pisanih medija

o LGBT temama u 2011. i 2012. godini.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Zlatiborka Popov-Momčinović, Saša Gavrić, Predrag Govedarica

(priredili_e, 2012): **Diskriminacija – Jedan pojam, mnogo lica.**

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Druga izdanja koja su objavljena kao rezultat rada Sarajevskog otvorenog centra (izabrani naslovi):

Saša Gavrić/Damir Banović/Christine Krause (priredili_e, 2009):

Uvod u politički sistem Bosne i Hercegovine: izabrani aspekti.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Konrad Adenauer

Silvano Moeckli (2010):

**Politički sistem Švajcarske: kako funkcionise, ko učestvuje, čime
Rezultira.**

Sarajevo/Zagreb: University Press-Magistrat/PolitičkaKultura.

Prevod na BHS: Saša Gavrić, Azra Salihbašić-Selimović, Damir Banović

Damir Banović/Saša Gavrić (priredili, 2011):

**Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini: analiza
postdejtonskog političkog sistema.**

Sarajevo: University Press-Magistrat.

Saša Gavrić/Lejla Huremović/Marija Savić (priredili_e, 2011):

Čitanka lezbejskih i gej ljudskih prava.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Boell.

Damir Banović (2012):

**Prava i slobode LGBT osoba. Seksualna orijentacija i rodni
Identitet u pozitivnom pravu u Bosni i Hercegovini.**

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

William G. Naphy (2012):

Born to be gay. Historija homoseksualnosti.

Sarajevo/Zagreb/Beograd: Sarajevski otvoreni centar /Domino/ Queeria.

Prevod na BHS: Arijana Aganović